

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.12

С. Джолос,

аспірант кафедри теорії держави і права
Одеської національної юридичної академії

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

В умовах сьогодення виникає необхідність пошуку оптимальних засад належної організації держави як інституту, покликаного ефективно діяти в умовах глобалізації і кризових явищ, що охоплюють економічну і соціальну сфери.

Сучасна держава не є достатньо вивченою в політико-правовій науці, оскільки дана категорія є вельми динамічною. Ряд авторитетних джерел обмежується лише загальною фразою типу «держава сучасного типу — це демократична, соціальна, правова держава» [1, 57], що, як буде доведено нижче, не зовсім відповідає істині.

Метою даного дослідження є визначення ества і видів сучасної держави, для чого ми плануємо окреслити основні детермінанти сучасної держави, її сутність і види.

Поняття «сучасна держава» тісно споріднене з критерієм часу і не є сталим: як кожна епоха колись була «сучасністю», так і для певного проміжку часу існує певний тип держави, який виявляється «сучасним», тобто таким, що відповідає умовам певної епохи. Тож, аналізуючи феномен сучасної держави, доречно окреслити основні риси сьогодення.

К. А. Стрельников відзначає: «На думку зарубіжних вчених, глобалізація стане одним з основних, якщо не основним викликом століття» [2, 22]. Р. Робертсон дає загальне визначення глобалізації, як низки процесів, що утворюють єдиний світ [3, 396].

Глобалізації властива значна кількість негативних проявів: грубий тиск транснаціональних корпорацій (ТНК) на розвиток національних економік і на процеси прийняття політичних і економічних рішень; постійний акцент уваги на суто фінансово-прибутковій діяльності і недооцінка соціальних аспектів; випадки щодо обмеження суверенітету держав і націй шляхом обмеження можливостей їх вільної діяльності; втілення концепції ліберально-ринкової держави, що сприяє усуненню держав від реального впливу на ряд процесів (передусім економічного плану); зіткнення різноманітних міждержавних інтересів [4, 667]; посилення залежності держави від капіталу, причому не лише від національного, але і від іноземного; зростання ризику відтоку капіталу з країни у випадках, коли бізнес вважає, що податкова система і фінансова політика держави не забезпечують йому високих прибутків; фінансова інтеграція, що перманентно посилюється, звужує можливості національної влади при розробці економічної політики, включаючи скорочення фінансування соціальних витрат, аби переконати міжнародні фінансові ринки в своїх намірах не допустити зростання інфляції [5, 49]; послаблення національних держав, пов'язане з делегуванням значних повноважень міжнародним організаціям; скорочення втручання держав в економіку, зменшення податків, що збільшує політичний вплив підприємств (особливо ТНК); легка міграція і вільне переміщення капіталу за кордон

сприяє зменшенню влади держави над громадянами [6]; в духовній сфері наслідком глобалізації є все більше домінування масової культури [7, 97] тощо.

Отже, можна упевнено сказати, що глобалізація таїть значну небезпеку, що проявляється як: а) духовна люмпенізація внаслідок занепаду соціальної і духовної сфери, поширення масової культури; б) утвердження агресивного американізму (адже основним провідником глобалізації виступає американський капітал, що переслідує імперські цілі); в) клептократичність буржуазної неаристократичної влади; г) послаблення державної влади до рівня її неспроможності реально впливати на суспільні процеси і реалізувати функції держави; г) занепад національної і соціальної держави, обумовлений домінуванням егоїстично налаштованого капіталу, який не зацікавлений у фінансуванні соціальних програм (освіта, фундаментальна наука, медицина, пенсійне забезпечення тощо), які є малорентабельними з економічної точки зору; д) розорення ряду країн (передусім третього світу і пострадянського простору) через відток капіталів і контролювання їх економік ТНК чи іншими капіталістичними утвореннями; е) системна криза, суцільні занепад і декаданс, загальні проблеми сучасності (екологічна й ядерна небезпека, епідемії, зубожіння, поширення тероризму та організованої злочинності тощо), що можуть призвести до внутрішніх і зовнішніх конфліктів і збройної боротьби тощо.

Сьогодні вищевказані негативні явища вже мають місце в ряді країн. Тож, сучасною варто визнати таку державу, яка відповідає умовам сьогодення, спроможна ефективно протидіяти кризовим процесам, виявляється здатною належно виконувати свою місію.

Згадаймо вислів Наполеона: «Слабкість верховної влади — найстрашніше з народних лих» [8, 415]. Тож, держава сучасного типу — це сильна держава.

В сучасній науці все більшого визнання набирає ідея сильної держави, а демократія критикується, як «ліки, що дають надто серйозний побічний ефект».

Ідеологія демократичної держави не краща за будь-яку іншу, а можливо, і навпаки, адже історично вона виникає як відображення інтересів буржуазного суспільства, точніше, його «вершків» — купців, торговців, капіталістів і т.ін. При цьому Н. Макіавеллі [9], Т. Гоббс [10] та ін. вважали людську природу «підлою», з притаманними їй рисами — жадібністю, заздрістю, ненавистю, злобою, марнославством, егоїзмом і т.д., що створює необхідність існування могутньої Держави-Левіафана, яка вгамувала би «війну всіх проти всіх» у суспільстві, де приватні інтереси знаходяться у постійній суперечності [10].

Радикальна демократизація часто супроводжується зайвими жертвами (революції в Англії, Франції, Росії) й деградацією, адже новостворена «еліта», як правило, являє собою когорту багатіїв, чії капітали були добуті за допомогою протиправних і аморальних засобів, прикладом чого може служити і переродження кримінальних суб'єктів у бізнесменів та політиків, утворення олігархії на пострадянському просторі тощо.

А. Д. Керимов наголошує, що демократія є лише «певною технологією набуття і здійснення державної влади меншістю за допомогою більшості... але далеко не завжди в інтересах і на благо більшості» [11, 25-26]. Також ним виділяється низка недоліків демократії: а) можливість доступу до влади далеко не найкращих осіб; б) велика ймовірність необдуманих дій і хибного вибору; в) егоїзм владарюючих; г) виборність негативно впливає на діяльність політиків, оскільки вони реально діють в інтересах меншості і лише прагнуть догодити більшості (часто всупереч її істинним інтересам); г) відсутність чіткої волі більшості; д) фарисейство демократії, яка створює хибну впевненість, що кожен може взяти участь у здійсненні владних повноважень чи влитися до лав владарюючих; е) демократія часто довільно тлумачить волю більшості та буває агресивною до всього, що виходить за рамки загальноприйнятого тощо [11, 29-44].

ТНК створюють загрозу державі як такій [12, 200], оскільки в умовах демократії при формальному визнанні народу джерелом влади насправді панує капітал.

Демократія зовні відстоює інтереси народу, а насправді служить прикриттям для олігархії і криміналітету, які користуються відсутністю гідної влади, яка припинила би їх злодіяння. Така некерована влада капіталу поводить ся клептократично і може вести до кризи (Велика депресія, системні кризи у ряді країн пострадянського простору тощо).

Епоха ліберальної демократії канула в Лету, адже якщо у період розквіту відповідних теорії і практики на початку ХХ ст. у Західній Європі і США державний сектор споживав трохи більше 10 % ВВП (втілення «мінімальної держави»), то вже у 1980-х рр. він використовував близько 50 % ВВП (70 % у демократичній і соціальній Швеції) [13, 15–16]. Це означає, що нині зростає значення держави, яка для реалізації своїх функцій і протидії кризовим явищам потребує все більших ресурсів, а отже, очевидно, і влади.

При цьому варто згадати думку В. А. Затонського, який стверджує, що «державна, яка відмовляється від виконання іманентно властивих їй функцій, і залишає ті сфери суспільства, які вона не має права полишати, стає слабкою, недієздатною» [14, 108].

Таким чином, сильна держава є державою сучасного типу, адже відповідає потребам часу: забезпечити добробут, порядок і справедливість, здолати кризові явища, реалізувати масштабні соціальні проекти, протидіяти негативним проявам глобалізації тощо.

На наш погляд, державна влада має два основні методи впливу на суспільні процеси: економічний і силовий. Перший діє за умови економічної незалежності держави, коли вона володіє достатнім обсягом власності для покриття своїх витрат, забезпечення життєдіяльності і належного виконання своїх функцій. Тому сучасна держава повинна мати стільки власності, щоб самостійно створювати щонайменше половину

ВВП. Тоді, будучи етатистською, вона матиме змогу впливати на суспільні процеси економічними методами. У протилежному випадку держава вимушена або бути неефективною, або спиратися виключно на силові методи, тобто бути тоталітарною.

Держава, яка володіє основними промисловими об'єктами і створює половину ВВП, не матиме потреби у завищенні податків, які будуть понижені для стимулювання дрібного і середнього бізнесу, економічного процвітання, сприяння формуванню потужного середнього класу, який ще Арістотелем вважався гарантом міцності суспільства [15, 48].

Ф. А. Хайек припускає існування зв'язку між тоталітаризмом і сучасною державою, що процвітає [16]. Приклад деяких з формальної точки зору тоталітарних держав (наприклад, безпартійна теократія — Об'єднані Арабські Емірати [17, 114]) це підтверджує.

Варто погодитися з думкою ряду мислителів, які пов'язують аксіосферу держави з легітимністю і стійкістю [18, 63–64]. Як відзначає Ю. М. Оборотов, проблема стійкості держави тісно пов'язана зі спробами класифікувати держави залежно від їх ефективності на сильні, слабкі, ті, що розпадаються, і ті, що розпалися. При цьому держави слабкі, ті, що розпадаються, і ті, що розпалися, якраз не мають необхідної стійкості. Серед критеріїв нестійкості держави виділяються такі, як нелегітимність влади, неефективність її інститутів і бюрократії, розлад правопорядку та ін., що разом з впливом деструктивних причин — зростанням ролі недержавних і псевдодержавних організацій, руйнацією монополії державної влади та ін. — ведуть до розхитування держави [18, 68]. Фактично з цього випливає, що достатньо стійкою, а отже, і цінною, є сильна легітимна ефективно діюча держава, яка володіє монополією на владу і контролює правопорядок, недержавні і псевдодержавні організації, що означає необхідність широкого втручання держави в життя суспільства, визнання значної цінності такої держави, яка фактично є етатистською.

Загалом, сила держави пов'язана з відповідністю природі буття, наявністю суверенітету, влади, підкріпленої зброєю і ресурсами, підтримкою суспільства тощо.

Природа суспільно-політичного буття засвідчує необхідність широких повноважень держави, що дозволяє їй належно виконувати свої функції. Без цього сумнівною є її легітимність, підтримка з боку народу, за відсутності яких держава приречена. Тож заporукою добробуту є авторитарний режим, легітимований необхідністю широти державної влади й особистими якостями політичної еліти.

Авторитаризм є досить поширеним (певні монархії, диктаторські режими, військові хунти і т.п.), виправданим і природним за умови краху старих соціальних структур, переходу до нових. Це пояснюється його позитивними можливостями, особливо при проведенні радикальних реформ: забезпечення громадського порядку, проведення швидкої реорганізації соціальних структур, концентрація зусиль і ресурсів для виконання конкретних завдань тощо [19, 30].

А. Д. Керимов стверджує, що сильній державі характерна система таких ознак: а) володіння значним владним потенціалом — сильна держава має володіти достатніми адміністративними, матеріально-фінансовими, організаційними, людськими, інформаційними, техніко-технологічними та ін. ресурсами, що дозволило б їй формувати належний політичний курс та втілювати його; б) широка сфера впливу державно-владних структур — від забезпечення безпеки особистості і всього державно-організованого соціуму та його інститутів до макроекономічного фінансового регулювання, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища, освіти, медицини тощо; в) здатність організувати, залучати, мобілізувати все населення, всі соціальні групи та громадян для активної, свідомої, добровільної участі у вирішенні значних суспільних проблем, що виникають, для чого держава повинна мати високий ступінь легітимності та під-

тримки з боку більшості населення, для чого необхідна влада над умами; г) національна орієнтація і відповідальність еліти [20, 1816-1818].

Тож сильна держава характеризується тим, що окрім влади політичної і економічної вона наділена і значною долею влади духовної [20, 1817], яку, як відзначає А. С. Панарін, «здійснює інтелігенція: в минулі епохи — церковна, зараз переважно світська» [21, 52].

Дійсно, «устрій держави має бути таким, аби допустити до влади кращих громадян, адже аристократизм державної влади — визначальна вимога до її існування» [22, 19].

На нашу думку, практичними сторонами втілення концепції аристократичної влади має бути: а) сформована і пануюча еліта; б) існування т.зв. закритої моделі державної служби; в) належна моральна і професійна підготовка службовців; г) пріоритет призначуваності, а не виборності; г) непряме виборче право; д) ефективний механізм контролю і відповідальності, що включатиме заборону обіймати державні посади особам, які раніше були їх позбавлені у результаті невиконання обов'язків чи правопорушення; е) заміщення ряду найвищих вакантних посад на основі суворого конкурсного добору; є) політика влади щодо піднесення загальної культури просвітницькими та ін. заходами; ж) пропагування й охорона традиційних цінностей державою; з) забезпечення сильною владою порядку, добробуту і належної свободи людини в економічній, соціальній, культурній сферах тощо.

Стосовно механізму забезпечення стабільності і стійкості держави варто навести думку Р. Стиля: «Добре відомо, що монархія, коли її підкупають, вироджується в тиранію, аристократія — в олігархію, а демократія схильна до заворушень і безпорядків. І тому, аби усунути небезпеку, до якої може призвести кожна з них окремо, винайшли змішану форму правління, що означає правління короля, лордів, громад» [23, 114].

В. Л. Махнач стверджує, що різні країни досягали найбільших успіхів тоді, коли у державному ладі поєднува-

лися монархія, аристократія, демократія (т.зв. «полібієва схема»), де єдиновладний елемент забезпечує єдність, аристократичний — стабільність, необхідний консерватизм, а демократичний — мобілізує народ до діяльності в ім'я спільного блага, де влади не конкурують, а доповнюють і підкріплюють одна одну [24, 8].

Заслуговує на увагу і класифікація держав. Окрім традиційних критеріїв типології за елементами форми держави, важливе значення належить і критерію сучасності, тобто відповідності реаліям сьогодення. За ним держави поділяються на: а) несучасні, що мали місце в минулому і, очевидно, матимуть місце в майбутньому. Вони пройшли тривалий шлях еволюції (прадержави, рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціалістичні тощо) від зорі цивілізації до ідеї демократичної держави. Остання є популярною нині, хоча епоха вже засвідчує її застарілість. Прикладами демократичних держав можна вважати ряд країн сучасної Європи, які поки що не етатизуються. Очевидно, держави перехідного типу теж слід віднести до несучасних, адже прагнення «перейти» до чогось свідчить про їх неформальність, потребу значних реформ і т.п., що означає їх невідповідність часу; б) сучасні держави, які відповідають потребам часу, тобто є сильними і спроможними протидіяти кризовим явищам сьогодення. Зараз державний сектор в розвинутих країнах споживає 50–70 % ВВП, що обумовлює необхідність суттєвого втручання держави в економічні та інші суспільні процеси (аби держава не стала заручником капіталу і не втратила ефективності). Відповідно до превалювання економічних чи силових методів впливу, сучасні держави можуть бути класифіковані на: етатистські (характеризуються значною владою; втручанням держави, переважно в економічних формах, в життя суспільства; визнанням цінності держави; існуванням достатнього обсягу справедливих прав і свобод народу; спробою побудувати соціальну державу; зазвичай високим ступенем легітимності; часто альтруїс-

тичною спрямованістю владарюючих («влада для держави»); натяком на аристократичність влади; могутністю тощо), та тоталітарні (відрізняються від етатистських надмірним втручанням держави в усі питання суспільного буття; превалюванням силових і репресивних методів; відсутністю достатнього обсягу справедливих прав і свобод народу; зазвичай невисоким ступенем легітимності, що обумовлений неправовими методами здійснення внутрішньої і зовнішньої політики; часто егоїстичною спрямованістю владарюючих («держава для влади»); натяком на неаристократичність, масовість влади; надмірною мілітаризацією тощо).

Серед прикладів етатистських держав можна навести РФ, ОАЕ, а також США, які лицемірно проповідують демократію для послаблення конкурентів, та ін. До числа тоталітарних держав можна віднести ряд країн третього світу, фашистські режими та ін.

Іншим важливим критерієм класифікації є могутність. За ним держави можуть бути розподілені на такі групи: а) наймогутніші держави і державоподібні утворення сьогодення. Ними, як правило, є найстарші члени Ядерного клубу, які реально здатні диктувати свою волю, характеризуються величезним військовим, економічним, науковим, людським, ресурсним та ін. потенціалом, зокрема це Росія, США, ЄС; б) могутні держави, які набувають все більшої потужності завдяки розвитку військового, економічного, наукового, людського, ресурсного або ін. потенціалів, але на сьогоднішній день поступаються силою державам першої групи, насамперед, це Китай й Індія; в) доволі потужні держави, які, однак, не претендують на світове політичне лідерство; серед прикладів слід назвати Австралію, Канаду, Нову Зеландію, Японію та ін.; г) непотужні держави, яких є чимало в Азії, Африці і Південній Америці, а також на пострадянському просторі (включаючи Україну), які характеризуються наявністю іноді значних внутрішніх проблем та є об'єктами частих політичних маніпуляцій інших держав.

Отже, підкреслимо такі висновки: а) основною детермінантою, що дозволяє казати про сучасність держави, є відповідність її сутності вимогам сьогодення, зокрема здатність ефективно функціонувати в умовах глобалізації, протидіяти кризовим явищам, зберігати стійкість; б) все ще популярна нині парадигма ліберальної, демократичної держави виявляється застарілою, оскільки сьогодення вимагає від держави набагато більших витрат та активності, ніж раніше; в) основним критерієм, що дозволяє вважати державу сучасною, є її ефективність; можна упевнено сказати, що сучасна держава — це насамперед сильна, потужна держава, що існує в етатистській чи тоталітарній формі, аби належно втілювати свою місію; г) окрім класифікації держав на несучасні-сучасні, важливе значення належить типології держав за ступенем могутності, адже вона дозволяє побачити основних гравців на світовій політичній арені, під егідою одного з яких в майбутньому людство може бути об'єднане в єдиній державі перед лицем загрози інопланетних цивілізацій.

Перспективним напрямком подальшої розробки даної проблематики є дослідження ества сучасної держави й основних засад її функціонування в умовах сьогодення.

Ключові слова: авторитаризм, аристократія, глобалізація, демократія, етатизм, сильна держава, сучасна держава, цінність держави.

Стаття присвячена дослідженню феномена сучасної держави. Автор виходить з судження, що сучасною є лише така держава, яка співвідноситься з вимогами часу. Тому демократична держава піддається автором критиці як «несучасна», тобто така, що втратила свою актуальність протягом ХХ ст., коли значною мірою зріс обсяг вимог до держави, як кількісно, так і якісно. Автор доходить висновку, що сучасною є лише сильна держава, спроможна протидіяти глобальним кризовим явищам.

The article is devoted to the modern state phenomenon. Only a state which corresponds to time demands can be called modern. The author criticizes democracy as an “out-of-date” state which lost its importance in the XX century when new demands to a state were imposed. We came to the conclusion that only a powerful state can be considered modern, the state able to resist global crisis phenomena.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник: Пер. з рос. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.
2. Стрельников К. А. Правовая глобализация: основные тенденции // Юридический мир. — 2008. — № 10. — С. 22–24.
3. Robertson R. *Globality, Global Culture, and Images of World Order* // *Social Change and Modernity*. — Berkeley, 1992. — P. 396.
4. Снівак В. М. Суверенна держава у процесі глобалізації // *Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. — Вип. 41. — С. 666–674.
5. Striker R. *Globalization and welfare state* // *Intern. J. Of sociology a. social policy*. — Hull, 1998. — Vol. 18. N 2/4. — P. 49.
6. Глобалізація. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Глобалізація>.
7. Уерин Л. Глобалізація. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни. — Л.: Кальварія, 2003. — С. 96–98.
8. Антологія мудрости / Сост. В. Ю. Шойхер. — М.: Вече, 2007.
9. Макиавелли Н. *Государь: Сочинения*. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Фолио, 2001. — 656 с.
10. Гоббс Т. *Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского*. — М.: Мысль, 1991. — 731 с.
11. Керимов А. Д. *Современное государство: вопросы теории*. — М.: Норма, 2008. — 144 с.
12. Оборотов Ю. М. *Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): Монографія*. — О.: Юрид. л-ра, 2002. — 280 с.
13. Фукуяма Ф. *Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке: [Пер. с англ.]*. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2006.

14. Затонский В. А. Эффективная государственность / Под ред. А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2006. — С. 108.
15. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве: Курс лекций / Крестовская Н. Н., Цвиркун А. Ф. — Х.: Одиссей, 2007. — 376 с.
16. Hayek, Friedrich A. *The Road to Serfdom*. — Chicago: University of Chicago Press, 1956.
17. Чиркин В. Е. Государствоведение: Учебник. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Юристъ, 2000. — 384 с.
18. Оборотов Ю. Н. Аксиосфера государства: устойчивость государства как ценность // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — 2007. — Т. 6. — С. 61–69.
19. Мадіссон В. В., Горбатенко В. П. Авторитаризм // Юридична енциклопедія. — К., 1998. — Т. 1. — С. 30.
20. Керимов А. Д. О сильном государстве // Право и политика. — 2008. — № 8. — С. 1815–1822.
21. Панарин А. С. Россия в циклах мировой истории. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — С. 52.
22. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории: Учеб. курс. — О.: Астропринт, 1998. — 132 с.
23. Steele R. *The Englishman*. — London, 1955. — P. 114.
24. Махнач Л. В. Поиск земного совершенства // Независимая газета. — 2000. — 23 нояб. — С. 8.